

شرح جلد اول الأسفار الأربعة

جزء سوم

سلسله درس های

آیت الله محمدتقی مصباح یزدی

تدوین و نگارش:

مهدی عبداللہی

استادبار مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران

انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
(موسسه پژوهشی)

۱۳۹۵

www.ketab.ir

مصباح یزدی، محمدتقی، ۱۳۹۲ -

شرح جلد اول الأسفار الأربعة، جزء سوم / محمدتقی مصباح یزدی؛ تدوین: مهدی عبدالکلی - قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۹۵.
ج. انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۵۷؛ فلسفه: ۱۸۰).
این کتاب سلسله درس‌های استاد محمدتقی مصباح یزدی است.
۱. فلسفه اسلامی - متون قدیمی تا قرن ۱۴ - ۲. صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹ - ۱۰۵۰ ق. الأسفار الأربعة - نقد و تفسیر.
الف. عنوان: الأسفار الأربعة.

ش ۴ / م ۶ / BV51

۱۲۵۷

شماره ردیف

فلسفه - ۱۸۰

شماره موضوعی

۱۳۹۵-۵۸

■ شرح جلد اول الأسفار الأربعة، جزء سوم

● مؤلف: آیت الله محمد تقی مصباح یزدی

● تدوین و نگارش: مهدی عبداللہی

● ناشر: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمۃ اللہ علیہ

● چاپ: نگارش

● نوبت و تاریخ چاپ: اول، پاییز ۱۳۹۵

● شمارگان: ۱۰۰۰

قیمت: ۲۷۰۰۰ تومان

● دفتر مرکزی: قم، خیابان شهید، کوی ممتاز، پلاک ۳۸

● تلفن و نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۲۳۲۶

● شعبه تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان ۱۲ فروردین و شهید منیرى جاوید، ساختمان شماره ۳۱۰، طبقه سوم، واحد ۱۱۲

● تلفن و نمابر: ۰۲۱-۶۶۴۶۶۱۲۱

● شعبه مؤسسه امام خمینی (ره) قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

● تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۳۶۲۹

فهرست مطالب

۱۳	.....	مقدمه ثانوی پرریش
۱۷	.....	مقدمه نگاری

منهج دوم جهان نامحسوس و مسائل آن فصل نخست: اثبات وجود ذهنی

۲۶	.....	تاریخچه وجود ذهنی
۲۸	.....	اهمیت بحث وجود ذهنی
۲۸	.....	عنوان بحث
۲۹	.....	مخالفان نظریه وجود ذهنی
۳۳	.....	مقدمه اول
۳۹	.....	مناقشه در مثال مصنف
۴۳	.....	مقدمه دوم
۴۵	.....	نکته اول
۴۸	.....	نکته دوم
۵۱	.....	کلامی از ابن عربی
۵۷	.....	ابهام در مسئله وجود ذهنی

فصل دوم: ادله اثبات وجود ذهنی

۵۹	.....	دلیل اول
۶۳	.....	اشکال بر دلیل اول و پاسخ آن

۶۶	.....	دلیل دوم
۶۶	.....	توضیح دلیل دوم
۶۸	.....	اشکالات دلیل دوم
۶۸	.....	جهت اول
۶۹	.....	قضایای خارجی، حقیقه و ذهنیه
۶۹	.....	توضیح اشکال
۷۰	.....	چند نکته
۷۲	.....	جهت دوم
۷۲	.....	قضیه شخصیه، طبیعیه، مهمله و محصوره
۷۴	.....	توضیح اشکال
۷۵	.....	مناقشه در بیان اشکال
۷۶	.....	دفاع از دلیل دوم و اشکال بر آن
۷۹	.....	جهت سوم
۸۱	.....	دلیل سوم
۸۴	.....	اشکال دلیل سوم
۸۸	.....	دلیل چهارم
۹۰	.....	دلیل پنجم
۹۲	.....	دلیل ششم
۹۴	.....	اشکال و پاسخ
		فصل سوم: پاسخ به اشکالات نظریه وجود ذهنی
۹۸	.....	اشکال اول: اتحاد جوهر و عرض، و اتحاد همه مقولات با کیف
۹۹	.....	خلاصه تقریر اول اشکال
۹۹	.....	تقریر دوم اشکال
۱۰۱	.....	پاسخ اشکال با استفاده از کلمات شیخ در تعریف جوهر
۱۰۷	.....	پاسخ اشکال با استفاده از تفاوت حمل اولی و حمل شایع
۱۰۹	.....	پاسخ اشکال بنابر اسلوب حکما
۱۱۲	.....	توضیح کلام ابن سینا در پاسخ اشکال
۱۱۵	.....	اشکال اجتماع جوهر و عرض بنابر قول شیخ و پاسخ آن

۱۱۸.....	پاسخ قوشچی به اشکال
۱۲۲.....	دو تفسیر برای کلام قوشچی
۱۲۷.....	پاسخ ملاصدرا: نفی قیام حلولی صور به ذهن
۱۳۱.....	دیدگاه صدرالمتألهین ^ع درباره صور حسی و خیالی
۱۳۲.....	دیدگاه صدرالمتألهین ^ع درباره صور عقلی
۱۳۶.....	ادراک عقلی؛ مشاهده حضوری مجرد عقلی
۱۳۸.....	ال ضعیف در ادراک مجردات عقلی
۱۴۳.....	ستدلال مصنف ^ع بر دیدگاهش درباره ادراک عقلی
۱۴۷.....	۱. نحوه وجود حسیات
۱۴۸.....	۲. نحوه وجود کلیت معقولات
۱۴۹.....	نقش مفهوم در ادراک عقلی
۱۵۰.....	صورت ذهنی اشیا جوهری و عرض
۱۵۲.....	دفع دخل مقدر
۱۵۳.....	اشکالات دیدگاه مصنف ^ع در باب ادراک عقلی
۱۶۰.....	پاسخ مصنف ^ع به اشکال اول، با استدلال میان حمل اولی و شایع
۱۶۰.....	مقدمه
۱۶۰.....	۱. حمل شایع صناعی
۱۶۳.....	۲. حمل اوّلی ذاتی
۱۶۴.....	وجه تسمیه دو حمل مزبور
۱۶۵.....	نقش حمل اولی و شایع در صدق و کذب قضایا
۱۶۶.....	پاسخ مصنف ^ع به اشکال اول وجود ذهنی
۱۷۳.....	اشکال بر کلام مصنف ^ع و پاسخ آن
۱۷۷.....	تکرار اشکال پیشین و پاسخ آن
۱۸۱.....	اشکال دیگر بر مصنف ^ع
۱۸۵.....	منشأ اشکال اندراج یک شیء تحت دو مقوله
۱۸۷.....	اشکال دوم: لزوم انطباع کبیر در صغیر
۱۹۱.....	پاسخ صدرالمتألهین ^ع به اشکال انطباع کبیر در صغیر
۱۹۳.....	اثبات وجود عالم مثال

- ۲۰۱ دیدگاه شیخ اشراق دربارهٔ عالم مثال.....
- ۲۰۷ اختلاف نظر صدر المتألهین^ع با شیخ اشراق.....
- ۲۰۷ اختلاف اول: ظرف ادراک خیالی.....
- ۲۱۰ اختلاف دوم: ظرف صورت‌های مرآتیی.....
- ۲۱۱ مناقشه‌ای در کلام ملاصدرا^ع.....
- ۲۱۴ اشکال سوم: لزوم فرد عقلی برای انواع جوهری و عرضی.....
- ۲۱۷ پاسخ اشکال سوم بر اساس مبانی مشهور.....
- ۲۱۸ پاسخ ملاصدرا^ع به اشکال سوم.....
- ۲۱۸ پاسخ نخست ملاصدرا به اشکال سوم.....
- ۲۲۰ در نگاه معنی دوانی و نقد آن.....
- ۲۲۳ پاسخ سوم صدر المتألهین^ع به اشکال سوم.....
- ۲۲۴ اشکال بر اتحاد فرد مادی و مادی در یک ماهیت.....
- ۲۲۷ مکاشفات فیلسوفان بزرگ: بنای پذیرش مثل افلاطونی.....
- ۲۲۸ مناقشه در سخن مصنف.....
- ۲۳۰ اشکال چهارم: لزوم اتصاف ذرات مدرک.....
- ۲۳۲ پاسخ‌های اشکال چهارم.....
- ۲۳۲ پاسخ اول بر اساس عدم حلول صورت در غیر.....
- ۲۳۷ پاسخ دوم بر اساس تفکیک حمل اولی و سابع.....
- ۲۳۹ پاسخ سوم بر اساس تمایز وجود اصیل خارجی و وجود غیر اصیل ذهنی.....
- ۲۴۲ دفع موارد نقض.....
- ۲۴۶ مناقشه‌ای در نظریهٔ مصنف^ع در مورد تفسیر ادراک عقلی به مشاهدهٔ فرد مجرد.....
- ۲۴۷ اشکال پنجم: عدم تصویر صحیح وجود ذهنی.....
- ۲۴۸ پاسخ اشکال پنجم.....
- ۲۵۰ اشکال بر ملاصدرا^ع.....
- ۲۵۳ اشکال ششم: لزوم امکان برخی ممتنعات و وجوب برخی دیگر.....
- ۲۵۶ پاسخ صدر المتألهین^ع غیربیه بودن قضایای ناظر به امور ممتنع.....
- ۲۶۱ حملهٔ غیربیه بودن قضایای ناظر به واجب‌تعالی.....
- ۲۶۲ مناقشه در کلام صدر المتألهین^ع.....

فصل چهارم: نظریه شیخ

۲۷۰	اشکال مصنف* بر نظریه شیخ
۲۷۱	اشکال بر ملاصدرا*
۲۷۳	دیدگاه سیدصدرالدین دشتکی
۲۷۵	اشکال و پاسخ
۲۸۱	اشکال اول بر دیدگاه صدرالدین دشتکی* و پاسخ آن
۲۸۶	اشکال دوم بر دیدگاه صدرالدین دشتکی* و پاسخ آن
۲۹۰	اشکال اول: نفی انقلاب تمام حقیقت شیء
۲۹۲	اشکال دوم: نفی تقدم وجود بر ماهیت
۲۹۲	اشکال سوم: نفی امکان انقلاب با فرض تقدم
۲۹۳	اشکال چهارم: نفی هوهویت با فرض انقلاب ماهیت
۲۹۵	اشکال پنجم: یک ماهی نظریه انقلاب ماهیت با قول به شیخ
۲۹۵	اشکال ششم: عدم این‌هائی و انوی بین صورت ذهنی و محکی خارجی
۲۹۸	پاسخ ملاصدرا* به اشکالات مستند دانی*
۳۰۶	بیان دیگر صدرالمتألهین* در دفاع از سید صدر*
۳۱۱	اشکال بر دفاع دوم ملاصدرا* عدم صحت دفاع دوم
۳۱۳	پاسخ صدرالمتألهین*

فصل پنجم: راه حل عرشی برای اشکال نظریه وجود ذهنی

۳۲۲	پاسخ ملاصدرا* به اشکال وجود ذهنی بنابر مبانی مشهور
۳۳۱	مناقشه در کلام مصنف*
۳۳۲	جمع‌بندی مباحث وجود ذهنی
۳۳۶	مناقشاتی در بیانات ملاصدرا*
۳۳۶	۱. مناقشات پاسخ اول ملاصدرا*
۳۳۹	۲. مناقشات پاسخ سوم ملاصدرا*
۳۴۲	تبیین پاسخ دوم ملاصدرا*
۳۴۴	اعتباری بودن حیثیت مفهومی
۳۴۹	رابطه مفهوم و ماهیت

۳۵۳	معنای انحفاظ ماهیت در وجود ذهنی و خارجی
۳۵۳	واقع‌نمایی مفاهیم ذهنی

مرحله دوم: سایر احکام وجود و برخه از احکام عدم

فصل نخست: تحقیق درباره وجود رابط

۳۶۶	اشکال بر وجود رابط در هلیات مرکبه: لزوم تحقق بی‌نهایت وجود رابط
۳۶۹	پاسخ صدرالمتألهین: به اشکال: خلط میان دو معنای وجود رابط
۳۸۰	تفسیر کلام حکما درباره وجود فی‌نفسه موضوع برای محمول
۳۸۳	وجود رابط معاملی نسبت به علت هستی‌بخش
۳۸۹	کلام محقق دوانی: نقد آن
۳۹۲	جهت اول
۳۹۳	جهت دوم
۳۹۶	یادآوری

فصل دوم: معقول ثانی به معنای مفهوم وجود

۴۰۰	مقدمه
۴۰۳	معقول ثانی منطقی و فلسفی
۴۰۸	معقول ثانی فلسفی بودن مفهوم وجود
۴۰۹	استدلال مصنف: بر فلسفی بودن مفهوم وجود
۴۱۰	اشکال بر کلام صدرالمتألهین: ذهنیت؛ شرط موضوع احکام منطقی
۴۱۳	تقدم فلسفه بر منطق در اثبات موضوعات آن
۴۱۵	دو اشکال بر مصنف
۴۱۵	۱. تقدم منطق بر فلسفه
۴۱۶	۲. بحث درباره حقیقت موضوع هر علم در علم اعلا
۴۲۶	دیدگاه برخی از فیلسوفان: امکان انصاف امور خارجی به اوصاف عدمی
۴۲۹	اشکال مصنف: بر کلام فیلسوفان: لزوم خارجیت صفت شیء خارجی
۴۳۳	تفسیر کلام ابن‌سینا و بهمنیار
۴۳۵	اشکال بر مصنف: لزوم خارجیت صفت شیء خارجی
۴۳۹	اشکال عدم شمول تعریف فلسفه نسبت به مفاهیم فلسفی

۴۴۰.....	پاسخ مصنف ﷺ بهره‌مندی مفاهیم انتزاعی از مرتبه‌ای از وجود
۴۴۲.....	یادآوری چند نکته

فصل سوم: مساوقت وجود با خیر محض

۴۴۶.....	تاریخچه و انگیزه‌های طرح مسئله مساوقت وجود با خیر در حکمت الهی
۴۴۹.....	مساوقت وجود با خیر
۴۵۱.....	شیوه حکمای الهی در اثبات مساوقت وجود با خیر
۴۵۵.....	فروع مساوقت خیر با وجود
۴۵۶.....	۱. سرترت دار بودن شر
۴۵۷.....	۲. عدم اتصاف ماهیت به خیریت و شریعت
۴۵۸.....	۳. مراتب خیر
۴۶۰.....	خیریت ذاتی و عرضی موجودات مادی و عدم شریعت در موجودات غیرمادی
۴۶۱.....	خیر و شر ذاتی و العرضی
۴۶۷.....	مسئله اصلی: کیفیت ورود شر به نفس الهی

فصل چهارم: وجود، عدم و مثل ندارد

۴۷۰.....	استدلال مصنف ﷺ بر ضد و مثل ندانستن وجود
۴۷۲.....	ضد و مثل داشتن وجودات خاص
۴۷۶.....	استدلالی دیگر در نفی ضد و مثل از حقیقت وجود
۴۷۷.....	اشکال مصنف ﷺ بر استدلال
۴۷۷.....	اشکال اول
۴۷۹.....	اشکال دوم
۴۸۱.....	لحاظ موجودیت اعدام
۴۹۵.....	منابع
۵۰۵.....	نمایه‌ها

مقدمه معاونت پژوهش

حقیقت آریل ترین، جاودانه ترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که سلسله متمدن و عالمان صادق چه جانها که در راه آن نباخته، و جاهلان و باطل پرستان چه توطئه ها و ترفندها که برای محو و مسخ آن نساخته اند. چه تلخ واقعیتی است مظاریب حقیقت، و چه شیرین حقیقتی است این واقعیت که در نبرد همیشگی باطل و باطن، حق سربلند و سرفراز است و باطل از بین رفتنی و نگونسار. این واقعیت و بالانشینی حقیقت، گذشته از سرشت حق، وام دار کوشش های خالصانه و پایدار حقیقت جویانی است که در قلمرو نظر و عمل، کمر همت محکم بسته و دام ز دانه دنیا رسته اند، و در این میان، نقش و تأثیر ادیان و پیامبران الهی، و به ویژه اسلام و پیامبر اکرم ﷺ و جانشینان برحق و گرامی او ﷺ، برجسته ترین است.

دانشمندان نام آور شیعه، رسالت خطیر و بی نظیر خویش را به بهره گیری از عقل و نقل و غوص در دریای معارف قرآن و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سیره آن پیشوایان و عرضه آن به عالم بشری و دفاع جانانه در برابر هجوم ظلمت پرستان حقیقت گریز دانسته و در این راه، دیده ها سوده و جانها فرسوده اند. اکنون در دوران بحران معنویت که دشمنان حقیقت و آدمیت، هر لحظه با تولید و انتشار بی شمار آثار نوشتاری و دیداری و به کارگیری انواع ابزارهای پیشرفته سخت افزاری و نرم افزاری در قلمروهای گوناگون برای

سیطره بر جهان می‌کوشند، رسالت حقیقت‌خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی، به‌ویژه عالمان دین، بس عظیم‌تر و سخت‌دشووارتر است.

در جهان تشیع، پژوهشگران حوزوی در علوم فلسفی و کلامی، تفسیری و حدیثی، فقهی و اصولی و همانند آن کارنامه درخشانی دارند، و تأملات ایشان بر پیشانی پژوهش‌های اسلامی می‌درخشد. در زمینه علوم طبیعی و تجربی و فناوری‌های جدید نیز پژوهشگران ما تلاش‌هایی چشمگیر کرده، گام‌های نویدبخش برداشته و به جایگاه درخور خویش در جهان نزدیک شده‌اند، و بی‌رونی با فعالیت‌های روزافزونشان مقام شایسته خویش را در صحنه علمی بین‌المللی باز یابند؛ ولی در قلمرو پژوهش‌های علوم اجتماعی و انسانی تلاش‌های دانشمندان این مرز و بوم آن‌گونه که شایسته نظام اسلامی است به بار ننشسته و آنان گاه به ترجمه و اقتباس نظریات دیگران بسنده کرده‌اند. در این زمینه، کم‌تسلی‌توان رد پای ابتکارها و به‌ویژه خلاقیت‌های برخاسته از مبانی اسلامی را یافت و تا رسیدن به منزلت مطلوب، راهی طولانی و دشوار در پیش است. از این روی، افزون بر استنباط، استخراج، تفسیر و تبیین آموزه‌های دینی و سازمان‌دهی به‌صورت اسلامی، کاوش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از دیدگاه اسلامی و تبیین آنها، از مهم‌ترین اهداف و اولویت‌های مؤسسات علمی، به‌ویژه مراکز پژوهشی حوزه‌های علمیه است.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^ع در پرتو تأییدات رهبر کبیر انقلاب اسلامی و حمایت‌های بی‌دریغ خلف صالح وی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای^ع از آغاز تأسیس، بنابر سیاست‌ها و اهداف ترسیم‌شده از سوی

حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی «دامت برکاته» به امر پژوهش‌های علمی و دینی اهتمام داشته و در راه برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به پژوهش‌های بنیادی، راهبردی و کاربردی پرداخته است. معاونت پژوهش مؤسسه برای تحقق این هدف مهم، افزون بر برنامه‌ریزی و هدایت دانش‌پژوهان و پژوهشگران، در زمینه نشر آثار محققان نیز کوشیده و به یاری خداوند اکنون آثار ارزنده‌ای را در حد توان خود به جامعه اسلامی تقدیم کرده است.

کتاب پیش روی پژوهشی از درس‌های /سفر استاد فرزانه، حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی - دامت برکاته- است که با تلاش پژوهشگر ارجمند، حجت‌الاسلام والاسلامین دکتر مهدی عبداللّهی تدوین و نگارش یافته است. هدف اصلی کتاب ارائه شرحی محققانه و گویا برای دانش‌پژوهان سطوح عالی فلسفه صدرایی و استادان حکمت متعالیه است. معاونت پژوهش، دوام عمر پربرکت معظم له و توفیق روزافزون پژوهشگر گرامی این اثر را از خداوند بلندمرتبه خواستار است.

معاونت پژوهش

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی *

مقدمه نگارنده

کتاب پیش روی، و مجلدی که در پی آن خواهد آمد، درس گفتارهای /سفار فیلوف دقیق‌النظر معاصر، حضرت آیت‌الله مصباح یزدی رحمته است که پس از پیاده‌سازی از نوار، با اعمال تغییرات مورد نیاز از سوی این حقیر، ادبیات آن از نوار به نوشتار تغییر یافته، و در نهایت به شرح مکتوب کتاب /سفار تبدیل شده است. در این میان، نگارنده کوشیده است نکاتی چند را به‌اندازه توان خویش رعایت کند تا مطالعه کتاب برای خوانندگان محترم سودمندتر افتد.

۱. نگارنده کوشیده است هیچ نکته مهمی از توضیحات حضرت استاد از قلم نیفتد. شاید این سخن، در آغاز برای خوانندگان محترم توضیح واضح‌تر بنماید، اما کسانی که با شیوه درس‌گزارهاں حوزوی آشنا نیستند، می‌دانند که در این درس‌ها دو ویژگی وجود دارد که به‌خصوص برای تبدیل این گفتارها به نوشتار مشکل‌سازند. یکی آنکه در این درس‌ها استاد سخن‌گوی مطلق نیست، بلکه شاگردان در هر قسمت از بحث که اشکالی به ذهنشان برسد، مجازند که بر استاد اشکال بگیرند. بر این اساس، در موارد متعددی در میان یک بحث، مسائل دیگری نیز مطرح می‌شود. ساده‌ترین راه در تغییر درس‌گفتار به نوشتار این است که این مطالب استطرادی به‌کلی حذف شوند، اما برخورد بایسته با این مطالب، گنجاندن این دست از دیدگاه‌های استاد در مواضع متناسب است که البته کاری

است دشوار و نیازمند تأمل. اما ویژگی دوم و مهم‌تر و مشکل‌سازتر آن است که طبق سنت رایج در حوزه‌های علوم دینی، در درس‌هایی که بر پایه متن یک کتاب ارائه می‌شوند، استاد در ابتدا مطالب کتاب را از بیرون برای علم‌آموزان تقریر می‌کند و سپس به تطبیق آن مطالب بر متن کتاب و تبیین عبارت‌های متن می‌پردازد که در اکثر قریب به اتفاق موارد، برخی از مطالب پیشین تکرار می‌شوند و در بسیاری موارد نکات جزئی‌ای ذکر می‌شود که پیش از این بیان نشده بود و گاه مسائل مهمی مطرح می‌شود که در توضیح نیست سخنی از آنها به میان نیامده بود. ناگفته پیداست که حذف موارد تکراری، یک‌دست کردن توضیحات و در عین حال مراقبت بر حفظ کامل مطالب استاد دقت و وسواس علمی بیشتری می‌طلبد تا افزون بر تغییر ادبیات درس‌ها، از تکرار بی‌جای مطالب پرهیز شود و همه مطالب عرضه‌شده توسط استاد، آن هم در نظم و سیاقی منطقی، به مخاطب عرضه شوند؛

۲. ابن سینا فیلسوفی است تقریباً دشوار‌ریس و به‌خصوص در کتاب *شفاء*، عبارت‌های سنگین و پیچیده‌ای به کار برده که در بسیاری موارد، فهم مقصود وی از کلمات، خود نیازمند تأملاتی مستقل از عمق درک دیدگاه فلسفی اوست؛ اما عبارت‌های *اسفار*، و به‌طور کلی سبک نگارش ملاصدرا روشن و گویاست؛ به‌گونه‌ای که خواننده برای فهم عبارت‌های متن نیاز به تأمل فراوان ندارد. از این رو، با توجه به آنکه خوانندگان *اسفار* طبق قاعده باید پیش از این کتاب‌های فلسفی و غیرفلسفی متعددی به زبان عربی خوانده باشند، دیگر نیازی به ترجمه متن کتاب وجود نداشت. بر این اساس، نگارنده به اعراب‌گذاری قسمت‌های مهم

کتاب بسنده کرده، پس از نقل عبارت/سفر، کلام شارح محترم را آورده است. البته در مواردی اندک‌شمار که بخشی از عبارت نیاز به توضیح داشته، اغلب در پاورقی تذکر داده شده‌اند؛

۳. در یکی دو مورد، به‌علت تمام شدن وقت کلاس درس، شارح محترم مجال توضیح کافی برای اندکی از مطالب را نداشته‌اند، و از این رو، این قسمت‌ها به‌قدر کافی شرح داده نشده‌اند. نگارنده برای استفاده کامل خوانندگان محترم، در این قسمت، توضیحاتی هرچند اندک به کلام شارح محترم افزوده، و البته مشخص کرده است که این قسمت‌ها جزو افاضات شارح محترم نیستند. این است که مسئولیت این مطالب برعهده نگارنده است؛

۴. پانوشتهای فراوانی در نوشتار حاضر وجود دارد که برخی از آنها کلام شارح محترم است که آنها را به افزودن عنوان «شارح» مشخص کرده‌ایم، اما بقیه پانوشتهای از نگارنده‌اند، و همین عنوان مشخص شده‌اند. مطالب این پانوشتهای چند گونه‌اند:

الف) ملاصدرا همچون دیگر اندیشمندان و نویسندگان، در تألیف/سفر در موارد متعددی متعرض کلمات و دیدگاه‌های اندیشمندان پیش از خود شده است، و حتی گاه عبارت اندیشمندی همچون فخر رازی و میرداماد را به همان صورت یا با اندکی تغییر در/سفر آورده است. البته باید توجه داشت که این اقتباس هرگز در ادبیات علمی آن دوران، سرقت علمی به‌شمار نمی‌آمده است، بلکه سنت رایج در علوم مختلف این بوده که اگر اندیشه‌ای مورد قبول نویسنده‌ای بوده، و اندیشمند دیگری همان مطلب را

به روشنی بیان کرده بود، دیگر وجهی برای صرف زمان در عبارت‌پردازی نمی‌دیدند، و از همان عبارت نویسنده دیگر استفاده می‌کردند.

به همین سبب، از آنجا که جست‌وجوی مصدر اصلی سخنان اندیشمندان و مراجعه به عین کلام ایشان، از جهات متعددی سودمند است، نگارنده بسیار کوشیده است تا هر آنچه از کلمات دیگران که در *اسفار* آمده است، حتی اگر در کلام ملاصدرا نشانه‌ای حاکی از اخذ آن مسئله یا عبارت از دیگران وجود نداشته، به اصل منبع و مطلب یادشده دست یابد و نشانی و گاه اصل مطلب را برای استفاده بیشتر خوانندگان محترم در پانویس ذکر کند. البته در موارد ندرت با وجود جست‌وجوی فراوان نتیجه مطلوب به دست نیامد؛

ب) شارح محترم در پاره‌ای موارد به سخنان اندیشمندان دیگری، به‌خصوص فیلسوف بزرگ معاصر، علاء طباطبایی^{۱۱} اشاره کرده‌اند. از این رو، نگارنده نشانی سخنان یادشده و عین آنها را ذکر کرده است. افزون بر این، شارح محترم در موارد متعددی تفصیل بیشتر مطالب را به دیگر آثار خود ارجاع داده‌اند. در این موارد نیز نگارنده، منبع اصلی و نشانی آن مطالب را برای استفاده کامل‌تر خوانندگان محترم آورده است؛

ج) آنچه ملاصدرا در *اسفار* بیان فرموده است، در بسیاری موارد، در دیگر آثار وی نیز به شکل‌های مختلف وجود دارد. از همین رو، نگارنده کوشیده است تا مواضع دیگری از آثار وی را که مطالب مورد بحث در آنها نیز مطرح شده، ذکر کند تا راه برای مطالعات و بررسی‌های بیشتر برای خوانندگان محترم باز شود؛

د) در مواردی اندک‌شمار نیز نقد و نظری از سوی نگارنده نسبت به کلام شارح محترم اظهار شده است. پیداست که در همه موارد یادشده، مسئولیت صحت یا بطلان آنچه در پانوشته‌های نگارنده آمده، بر عهده خود اوست.

مهدی عبداللّهی

پاییز ۱۳۹۱

www.ketab.ir